

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕСИВНИХ НАЙМЕНУВАНЬ ОСОБИ (на прикладі субстантивних композитів-бахувріхі)

Стаття присвячена аналізу специфіки утворення та функціонування у мовленні субстантивних композитів-бахувріхі на позначення особи

Метою когнітивної лінгвістики є дослідження мови як інструмента для організації, обробки та передачі інформації. Для досягнення цієї мети необхідним є розв'язання низки проблем, серед яких – проблеми утворення та функціонування мовної картини світу (МКС).

Мовний образ світу створюється, перш за все, номінативними засобами мови – лексемами, сталими номінаціями, фразеологізмами, текстами, а також значимою відсутністю номінативних одиниць (лакунальність різних типів) [1: 6; 2: 13]. У значеннях мовних одиниць, особливо в словах та словосполученнях, представлена, згорнута у матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, у всьому взаємозв'язку об'єктивних предметів та процесів, їх властивостей та відносин, які розкриваються суспільною практикою [3: 15-18].

Запропонована стаття є спробою аналізу особливостей утворення та функціонування у мовленні субстантивних композитів-бахувріхі (СКБ), зокрема антропосемічних СКБ – загальних назв осіб типу *redhead*, *bluestocking*, *chatter-box*, що є ексцентричними складними іменниками з експліцитно не вираженою ономазіологічною базою та комплексною ономазіологічною ознакою, які називають людину за доміантною рисою і мають посесивний характер. Англійські субстантивні композити типу бахувріхі отримали теоретичне висвітлення в роботах іноземних та вітчизняних лінгвістів (Н. Marchand; Ch. Carr; B. Selden; М.Д. Каракотов; О.Д. Мешков; Л.Ф. Омельченко та ін.), але не були об'єктом спеціального функціонально-семантичного дослідження. Тому розв'язання поставлених у статті завдань: виявлення специфіки семантичної структури СКБ-антропосем та встановлення особливостей їх уживання у мовленні, – може бути внеском у розробку актуальних проблем когнітивної лексикології, композитології, теорії номінації та комунікації.

У гносеолого-семіотичному аспекті номінація є процесом перетворення фактів позамовної дійсності у здобуток системи та структури мови, у мовні значення, які віддзеркалюють у свідомості носіїв мови їх суспільний досвід [4: 13]. Номінативна діяльність людини залежить від особливостей її відображувальної діяльності й підлягає загальному для всіх семіотичних систем закону економії при об'єктивації отриманих знань у знакових формах [5: 17-18]. Вона реалізується як ословлювання, матеріалізація концептів, які завдяки їй включаються у комунікацію та відбиваються у МКС. Отже, номінативний акт є, перш за все, акт пізнавальний [2: 43]. Він постає результатом поетапного переходу від сенсорної перцепції до закріплення значення за мовним знаком (МЗ) відповідно до схеми: *дійсність – інваріантні образи – концепти – словесно-знакова символізація* [6: 5]. При цьому у процесі породження нового слова діють у відносній єдності два фактори: когнітивний та прагматичний [2: 44-45], але пріоритет належить когнітивній долексичній діяльності, яка виступає формуючою й базовою для власне лексичної [7: 39].

Схематично процес іменування можна окреслити як такий, що включає дві стадії: довербальну (концептуальну) і вербальну [8: 43-44]. Метою першої є формування концептуального субстрату утворюваної номінативної одиниці як широкої конкретизованої структури репрезентації знань [9: 71], що має бути транспортованим адресатові, та виокремлення з нього того значення, яке бере безпосередню участь в ословленні за допомогою тіла МЗ на другій стадії.

Ключовим для мовної одиниці є етап створення її внутрішньої форми як своєрідної проекції пучка асоціацій на засоби мовного означування, причому характер перших об'єктивно обумовлює вибір останніх. На етапі вербалізації, коли значення поєднується з матеріальною оболонкою, утворюючи МЗ, проявляється основна тенденція, що визначає протікання номінативної діяльності людини – орієнтація на сформовані стереотипи, готові зразки, завдяки яким утворене слово є здатним передавати певний набір значень, виражених формально [8: 42-44], адже нові слова у більшості випадків формуються на основі зразків – незліченних результатів конструювання слів, які закріплені в системі мови [10: 151]. Так, перші утворення типу бахувріхі виникли шляхом інтеграції словосполучень. Ті ж СКБ, які виникають на сучасному етапі розвитку мови, є, в більшості випадків, створеними за аналогією до існуючих узуальних лексем, тобто за готовою словотвірною моделлю [10: 139; 11: 60].

Акт посесивної антропосемічної номінації за допомогою СКБ постає як фіксація у МЗ різнобічного пізнання людиною людини як індивіда та особистості, як вербалізація певних закріплених у концептуальній картині світу (ККС) іпостасей людини, котрі можна розглядати як вкладені у концепт “ЛЮДИНА” фрейми. Отримані в результаті пізнання дані пропускаються крізь “діяльнісні фільтри” – онтологічний, аксіологічний, інтенціональний та лінгвокомунікативний [12: 43], які у своїй сукупності окреслюють ті концептуальні площини, що з одного боку, фіксують осмислену інформацію про об'єкт пізнання, а з іншого – формують “портрет” суб'єкта-номінатора у вигляді зосередженого навколо мовця комплексу понять, на які накладаються різноманітні “суб'єктні” елементи як тип раціональності, знання про світ, система цінностей, точка зору та вмотивована нею картина світу тощо [13: 4].

Отримана в результаті проходження інформації крізь вищевказані фільтри концептуальна структура майбутньої номінативної одиниці отримує місце в ККС мовців, актуалізуючи численні зв'язки з іншими концептами і тим самим залучаючи нові знання. Вона шукає мовного вираження. Тож наступним етапом породження номінативної одиниці є процес вибору потрібного фрагмента концептуальної структури для внутрішнього програмування ономазіологічної структури слова шляхом висвітлення компонентів, які стають мотиваційною базою номінативної одиниці. З неї обираються ономазіологічні ознаки та ономазіологічна база. Номінативна одиниця отримує певну граматичну структуру, лексичне значення, залучається до парадигматики мови, набуває синтагматичного потенціалу та можливостей вторинного означення [9: 71-72], яке може бути основаним як на метафоричному, так і на метонімічному перенесенні значення [11: 32]. При цьому під час утворення СКБ метонімія грає першорядну роль, обов'язково використовуючись в акті посесивної номінації і реалізуючи зв'язки, структуровані різними типами посесивних фреймів, у той час як метафоризація компонентів СКБ є факультативною.

Завершує формування нової номінативної одиниці фіксація звукової оболонки у вигляді композита, сприйняття її адресатом, а можливо, і мовною спільнотою. Тут слід відзначити, що, будучи створеними заради потреб певної комунікативної ситуації як експресивні еквіваленти загальноприйнятих слів та словосполучень, СКБ спочатку функціонують як okazіоналізми. Okazіоналізм є новою за змістом одиницею, інновацією, що створюється для задоволення потреб комунікації, але не входить до певного історичного моменту до системи мови. Такі одиниці характеризуються ненормативністю, нерегулярністю вживання, незвичністю та новизною у процесі сприйняття, експресивністю та контекстуальною залежністю [14: 77-78]. Згодом найбільш вдалі СКБ, "підхоплені" мовною спільнотою, входять до системи мови, закріплюючи в ній свої характеристики. Але прив'язаність до певної сфери слововживання (сленг) та необхідність наявності контексту, що уможливило інтерпретацію, є свідченням їх приналежності до периферії англomовної картини світу.

Характерною рисою СКБ є їхнє емоційне забарвлення, завдяки якому утворені шляхом метонімічного та метафоричного перенесення вони використовуються для підсилення зображальності та виразності мовлення. Більшість бахуврїхї вживається для образного, часто іронічно-зневажливого найменування людей. Будь-який дефект організму людини, особливості одягу, душевні якості можуть стати причиною для насмішки, глузування.

Пейоративна експресивність імен осіб з метонімічним переносом обумовлюється закріпленою мовною традицією виражати негативне іронічно-зневажливе відношення до людини через найменування її словом, яке є прямою назвою ознаки, наприклад: *loud-mouth* – крикун, людина, що забагато чи надто голосно говорить, *red(-)head* – рудоволоса людина тощо, та є наслідком утворення і широкого використання цих структур у сфері просоріччя та сленгу [15: 51].

Превалювання серед антропосем СКБ композит з принизливим відтінком відбиває загальне переважання в мові негативно-оцінних слів над такими, що виражають позитивну оцінку. Така "оцінна асиметрія" мови пояснюється гострішою та більш диференційованою емоційною та мовленнєво-мисленнєвою реакцією людей на негативні явища [16: 171-172]. До того ж найбільш частотними є саме негативні емоції. Позитивний спектр бідніший на відтінки емоційно-оцінного відношення, оскільки сприймається як норма і через це не потребує такої ж детальної диференціації, як відхилення від неї [17: 37].

Незважаючи на пейоративне забарвлення більшості СКБ, деякі дослідники [18:17-21] наводять бахуврїхї як приклад евфемістично-конотативної лексики, підкреслюючи, що під час виникнення та вживання евфемізмів переважає або соціальний, або психологічний фактор. Тут слід зауважити, що використання евфемізмів полягає у заміні ними синонімічних слів та виразів, що здаються мовцєві непристойними, грубими, нетактовними чи неприємними [19: 590]. Евфемізми "утримують нас від повної інтерпретації, тоді як непристойні слова у їх буквальних значеннях слугують для того, аби вести нас прямо до моделі світу, і настільки яскраво нагадують про речі, що навіть дорослі роблять помилку, приймаючи ім'я за річ" [20: 236]. Однак далеко не всі СКБ можна вважати такими, що використовуються з метою "усунути враження від лайливих та різких слів" [18:20]. А такі одиниці, як, наприклад, *shithead*, *latrine lips*, *badass*, *fuckwit* та подібні, яскравіше та експресивніше характеризують особу, використовуючи у своєму складі ті ж самі лайливі слова.

Трактування СКБ як евфемізмів є виправданим, якщо припустити можливість формувати евфемізмами у своєму значенні вказівку на негативне ставлення до об'єкта номінації. Так, А.Ю. Новиков і Т.Б. Новикова [21: 194-201] твердять, що для англо-американської культурної традиції є характерним вживання евфемізмів з відтінком чорного гумору, наприклад: *dog meat* "мрець", коли евфемізми іноді не стільки маскують деяке явище, скільки, навпаки, привертають до нього особливу увагу. Зазначено, що сленгові евфемізми, які виникають в результаті вторинної номінації, будучи, з одного боку, явищем, розрахованим на позитивний прагматичний ефект, можуть, у той же час, набувати пейоративного відтінку. В такому випадку вони виконують, перш за все, прагматичну функцію встановлення контакту, бо, завдяки наявності додаткових відтінків значення, перетворюються на "пропуск у субкультурне середовище", яке обумовлює фонові знання, необхідні для інтерпретації вищеназваних одиниць.

На наш погляд, доречнішим є виділення серед СКБ евфемізмів (наприклад, *halfwit*, *banana head* замість *fool*) та дисфемізмів – слів навмисно грубих, більш різких, зневажливих (типу *fuckface*, *dickhead* тощо). Дисфемізми слугують для заміни нейтральних слів та виразів з метою вираження зневаги, ненависті, роздратування тощо [19: 590]. Вони широко використовуються у мовленні, вживання у якому нахабних слів (як і компліментів) має на меті регулювання міжособистісних відносин [22: 10]. Подібний поділ СКБ дасть змогу вести лінгвістичний аналіз у межах таких груп лексики, які можуть бути протиставленими як семантично, так і функціонально, а результати їх порівняння допоможуть глибше осягнути специфіку СКБ, що вважаються особливою рисою англійського словотвору.

1. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж: Типография Воронежского государственного аграрного университета им. К.Д. Глинки, 2002. – 60 с.
2. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении. – М.: Наука, 1978. – 114 с.
3. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
4. Языковая номинация (общие вопросы). – М.: «Наука», 1997. – 359 с.
5. Коровкин М.М. Созидающее сознание: от мира вещей к миру слов (когниция, номинация, коммуникация) // Когнитивные аспекты языкового значения: Межвузовский сборник научных трудов. – Иркутск: ИГЛУ, 1997. – С.17-27.
6. Колесник О.С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгво-когнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі): Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2003. – 300 с.
7. Андрусяк І.В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу: Дис...канд. філол. наук: 10.02.04. – Ужгород, 2002. – 268 с.
8. Снитко Е.С. Онтологические аспекты именования в контексте проблем современной лингвистики // Имя: Слово, словосочетание, предложение, текст (именование на различных уровнях языка). – К.: ІСДО, 1993. – С. 39-48.
9. Селіванова О.О. Когнітивний аспект контрастивної ономасіології // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 71-74.
10. Омельченко Л.Ф. Английская композита: структура и семантика: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04 – К., 1989. – 493 с.
11. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. – К: Вища школа, 1983. – 84 с.
12. Гнаповская Л.В. Лингвокогнитивные и лингвокультурологические характеристики английских антропонимов германского происхождения: Дис...канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 206 с.
13. Бартминский Е., Небжеговская С. Когнитивное определение, профилирование понятий и субъектная интерпретация мира // Когнитивная лингвистика конца ХХ века: Материалы Международной научной конференции. 7-9 октября 1997 г. В трех частях. Ч. I. – Минск: МГЛУ, 1997. – С. 4-8.
14. Левицкий А.Э. Роль функциональной переориентации в системе словарного состава современного английского языка // Вісник Харківського держ. ун-ту. Романо-германська філологія. – № 424. – Харків: Константа, 1999. – С. 75-81.
15. Омельченко Л.Ф., Максимчук Н.Н. Субстантивные композиты-бахуврихи антропосемического поля в английском языке // Иноземні мови. – 1998. – № 4. – С. 50-51.
16. Москвин В.П. Экспрессивность как стилистическая категория // Аксиологическая лингвистика: проблемы теории дискурса, стилистики, семантики и грамматики. Сб. науч. тр. / Под ред. Н.А. Красавского. – Волгоград: «Колледж», 2002. – С. 163-176.
17. Быценко Т.А. К проблеме классификации отрицательных эмоций и их выражения в современном английском языке // Иноземна філологія на межі тисячоліть: Тези доповідей міжнародної наукової конференції, присвяченій 70-річчю факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 25-26 квітня 2000 року. – Харків: Константа, 2000. – С. 36-37.
18. Говердовский В.И. Эвфемизмы как проявление индивидуально-психологического и социального поведения человека // Вісник Харківського держ. ун-ту. Романо-германська філологія. – № 424. – Харків: Константа, 1999. – С. 17-21.
19. Эвфемизм // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 590.
20. Джонсон-Лерд Ф. Процедура семантика и психология значения // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 234-257.
21. Новиков А.Ю., Новикова Т.Б. Прагмалингвистический аспект эвфемизации // Аксиологическая лингвистика: проблемы теории дискурса, стилистики, семантики и грамматики. Сб. науч. тр. / Под ред. Н.А. Красавского. – Колледж, 2002. – С. 194-201.
22. Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М.: Наука, 1992. – 281 с.

Матеріал надійшов до редакції 1.04.04.

Васильева Е.Г. Функціонально-семантические особенности посесивных наименований лица (на примере субстантивных композит-бахуврихи)

Статья посвящена анализу специфики образования и использования субстантивных композит-бахуврихи, имеющих человека.

Vasylyeva O.H. Functional-Semantic Peculiarities of Possessive Names of Persons (on the Example of Substantial Bahuvrihi Compounds).

The article focuses on the peculiarities of the formation and use of substantial bahuvrihi compounds naming persons.